

## **ЕКОЛОГІЧНА ЦІННІСНО-СМИСЛОВА ОРІЄНТАЦІЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ І ЮРИСТІВ**

В статті наведено обґрунтування методик емпіричного дослідження, соціально-психологічну характеристику вибірки та процедури дослідження щодо визначення соціально-психологічних особливостей ресоціалізації вихованців закритих освітніх закладів. Встановлено, що застосування особистісно-орієнтованого підходу дозволило визначити частковий, тотальний та деструктивний рівні дезадаптованості вихованців, які перебувають в закритих освітніх закладах, а також диференціювати ці рівні за ступенями поглиблення, розповсюдження й часовими характеристиками. Показано, що у закладі закритого типу посилюється відчуття амбівалентності, а також існують умови для набуття несформованої Я-концепції, в результаті чого коливаються такі конструкти самоствердження як самоаналіз, самопізнання, самоконтроль.

**Ключові слова:** *екологія, екологічна криза, екологічна свідомість, біоцентризм, інтернальність, релевантність, поведінково-діяльнісні диспозиції.*

**Постановка наукової проблеми.** Актуальність цієї статті визначається широким проблемним полем, яке можна уявити у вигляді протиріч між соціальною значущістю проблеми й рівнем її теоретичної та організаційно-методичної розробки; необхідністю формування самодіяльної й рефлексивної особистості майбутнього громадянина України, здатної свідомо управляти розвитком власної громадянської свідомості.

Гостра екологічна криза сучасності передбачає, буквально вимагає тотальної для всього людства екологічної свідомості. Тому освіченість, а тим більше, громадянська компетентність поза екологічною свідомістю буде неповною, збідненою, обмеженою, ущербленою. Бачення глобальних і регіональних екологічних проблем сучасності, свого місця й ролі у їх вирішенні – це ознака і критерій громадянської компетентності.

Відомо, що екологічна криза сьогодні вже торкається планетарних деструктивних змін життєвого середовища людини, розуміння якої неможливо не помічати. Сприймання життєвого оточення здійснюється системно завдяки змістовній організації значеннєвої сфери особистості, що складається прижиттєво у смислових утво-

реннях та проявляється характерними відношеннями (диспозиціями) суб'єкта до дійсності. Індивідуальні значеннєві структури ставлень до дійсності утворюють стійкі особистісні динамічно-сміслові системи (Д.О. Леонт'єв) [2], ціннісні орієнтації (А.В. Петровський) [4], що виявляються у спрямованості особистості, її ставленнях, внутрішніх налаштуваннях, громадянських диспозиціях, як фіксованих установках.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питання визначення екологічної ціннісно-сміслові орієнтації громадянської компетентності студентської молоді в період соціальних змін не виступало раніше предметом спеціального дослідження. В останні роки у наукових психологічних працях здійснювалися спроби вивчати громадянську компетентність, але досліджень, конкретно спрямованих на вивчення громадянської компетентності, як соціально-психологічної проблеми, на даний момент немає.

У системі філософських і соціально-психологічних знань громадянська активність розглядається як суспільна активність громадян, спрямована на вирішення питань співіснування громади і держави. У системі психологічних знань вона визначається як прояв діяльнісної природи людини (Л.С. Виготський, О.М. Леонт'єв, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн,), як фактор, який зумовлює формування та розвиток людини як особистості (В.Г. Асєєв, О.Г. Асмолов, А.О. Деркач, В.С. Мухіна), як чинник розвитку свідомості, самосвідомості, спрямованості особистості (М.Й. Боришевський, О.В. Васютинський, М.М. Слюсаревський), як чинник політичної участі (Є.А. Ануфрієв, Л.Я. Гозман, Г.Г. Дилігенський).

**Метою статті** є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження ставлення майбутніх психологів і юристів до проблем сучасної екології.

**Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів.** Для вивчення екологічних установок по відношенню до проблем глобальних екологічних змін був використаний опитувальник І.В. Кряж "ЕКО-30". Методикою задається 30 найгостріших запитань стосовно сучасної екології, що пов'язані зі станом довкілля, розумінням її впливів на існування живих істот. Поряд з цим, є запитання, які зважають матеріальні фінансово-економічні і науково-технічні пріоритети з екологічними. З контексту заданих смислів виводиться 5 діагностичних шкал:

1. Загальний показник стурбованості глобальними екологічними проблемами.
2. Заперечення екологічних проблем.
3. Екологічна інтернальність, як міра включеності людини у проблему, її небайдужість, причетність до екології.

4. Біоцентризм, як показник визнання верховенства природничих цінностей над іншими.

5. Фінансово-економічні пріоритети в екологічній площині.

Дослідження проводилось у вищих навчальних закладах України (м. Чернігів). В обстеженні прийняли участь студенти 2-4 курсів, що навчалися за спеціальностями психології і юриспруденції денної та заочної форм навчання. У дослідженні прийняли участь 72 особи зрілого віку – від 20 до 62 років. За статевими ознаками вибірка поділилася приблизно порівну між чоловіками та жінками (з незначною перевагою представників чоловічої статі).

Треба одразу зауважити, що досліджувані дещо остерігалися брати участь у випробуванні, оскільки не були впевнені у своїй ерудованості. Але, приступивши до роботи, багато розмірковували в слух, ніби це власне їх стосувалося.

За методикою І.В. Кряж [1] проаналізовано три критерії ставлення майбутніх психологів і юристів до проблем сучасної екології: стурбованість глобальними екологічними проблемами, заперечення екологічних проблем і, як альтернативу стурбованості, матеріально-фінансові пріоритети (табл. 1).

ТАБЛИЦЯ 1

**Середньогрупові значення екологічних установок обстежених студентів майбутніх соціономічних професій стосовно глобальних екологічних змін**

Контингент обстежених		Стурбованість глобальними екологічними проблемами		Заперечення екологічних проблем		Матеріально-фінансові пріоритети	
		X	$\sigma$	X	$\sigma$	X	$\sigma$
<b>Загальна вибірка</b>		19.09	13.711	- 3.47	4.551	- 4.71	4.927
<b>Психологи</b>		21.22	13.446	- 4.29	4.259	- 5.36	4.826
<b>Юристи</b>		16.13	13.665	- 2.34	4.736	- 3.83	4.961
<b>Психологи</b>	<b>жінки</b>	20.39	14.115	- 4.30	4.577	- 5.11	5.466
	<b>чоловіки</b>	21.98	12.657	- 4.13	3.952	- 5.53	4.036

<b>Юристи</b>	<b>жінки</b>	11.28	13.517	- 1.83	4.363	- 8.15	4.643
	<b>чоло-віки</b>	22.77	11.109	- 3.17	5.131	- 6.23	4.359

**Примітка:** знак «-» вказує на зворотну до стверджувальної установку – заперечення названої. Цей знак отриманий в результаті алгебраїчної суми індивідуально кожного випробовувального по шкалі, а потім усереднене значення цих сум винесено у таблицю.

Стурбованість глобальними екологічними проблемами, як видно з табл. 1, найбільш виражена серед юристів чоловічої статі ( $X=22,77$ ;  $\sigma=11,109$ ), та психологів чоловічої статі ( $X=21,98$ ;  $\sigma=12,657$ ). З огляду на середньоквадратичні відхилення, юристи в цьому є більш однотайними. Разом з тим, психологи жіночої статі порівняно менше стурбовані глобальними екологічними проблемами ( $X=20,39$ ), хоча вони є і найбільш розпорощеними, неоднорідними в індивідуальних баченнях питання ( $\sigma=14,115$ ). Та особливо низькими в абсолютних значеннях екологічної стурбованості виявилися жінки-юристи (їх показники вдвічі менші за аналогічні показники чоловіків-юристів ( $X=11,28$  проти  $X=22,77$  відповідно)).

Взагалі, як видно з табл.1, майбутні юристи менше стурбовані глобальними екологічними проблемами (окрім юристів чоловічої статі), ніж психологи (юристи із загальної вибірки ( $X=16,13$ ;  $\sigma=13,665$ ; психологи – ( $X=21,22$ ;  $\sigma=13,446$ )).

Майбутні юристи, як з'ясувалося, не тільки менше стурбовані глобальними екологічними проблемами, ніж психологи, але вони подекуди в індивідуальних показниках заперечують екологічні проблеми (юристи усереднено  $X=2,34$ ;  $\sigma=4,736$ ). Психологи визнають ці проблеми, адже у запереченні у них «мінусовий» знак ( $X=-4,29$ ;  $\sigma=4,259$ ). Юристи жіночої статі вказують на визнання екологічних проблем ( $X=-1,83$ ;  $\sigma=4,363$ ), тобто глобальні проблеми екології для них є досить відчутними.

Цікавими виявилися співвідношення установок майбутніх фахівців соціономічних професій стосовно глобальних екологічних тривог і фінансово-матеріальних пріоритетів (див. табл. 1: число зі знаком «-» вказує на протилежність установок на матеріальні переваги порівняно з екологічними цінностями). Порівняно більш виражена наявність (привабливість, очікуваність) матеріальних переваг порівняно з екологічними характерна для юристів чоловічої статі ( $X=-6,23$ ;  $\sigma=4,359$ ) та психологів чоловічої статі ( $X=-5,53$ ;  $\sigma=4,036$ ). Юристи жіночої статі, порівняно з іншими категоріями обстежених,

найбільше схильні до ігнорування матеріально-фінансовими пріоритетами на користь екологічним. Матеріальні, споживацькі цінності, для них менш важливі, ніж екологічні ( $X=-2,15$ ;  $\sigma= 4,643$ ).

Тепер розглянемо ті самі установки екологічної свідомості майбутніх психологів і юристів за рівнями їх вираженості. Хоча порівняння абсолютних значень екологічних установок і є показовим для характеристики екологічної свідомості, але не зрозуміла їх питома вага, частотність вияву на різних рівнях вираження (дуже високий, високий, низький, дуже низький). Звернемось до таблиці 2.

Як видно з табл. 2, розташування рівнів вираженості фіксованих установок за критерієм стурбованості глобальними екологічними змінами має асиметричний характер зі зміщенням осі нормального розподілу вліво, тобто максимально навантажена шкала у площині дуже високих і високих значень.

Таблиця 2

**Рівні вираженості диспозицій екологічної свідомості у ставленнях до реалій довкілля майбутніх фахівців соціономічних професій (%)**

Критерії, рівні		Стурбованість глобальними екологічними проблемами				Заперечення екологічних проблем				Матеріально – фінансові пріоритети			
		Дуже високий	Високий	Низький	Дуже низький	Дуже високий	Високий	Низький	Дуже низький	Дуже високий	Високий	Низький	Дуже низький
<b>Загальна вибірка</b>		49.3	39.8	10.9	-	-	20.5	79.0	0.5	0.5	13.9	84.6	-
<b>Психологи</b>		54.2	37.3	8.5	-	-	17.8	81.4	0.8	0.8	11.9	85.6	0.8
<b>Юристи</b>		42.7	42.7	14.6	-	-	23.5	76.5	-	-	17.1	82.9	-
<b>жінки</b>	<b>психологи</b>	48.5	39.4	12.1	-	-	21.2	77.3	1.5	1.5	16.7	78.8	1.5
	<b>юристи</b>	23.9	52.2	23.9	-	-	26.7	73.3	-	-	23.9	76.1	-
<b>чоловіки</b>	<b>психологи</b>	60.4	35.8	3.8	-	-	15.1	84.9	-	-	7.5	92.5	-
	<b>юристи</b>	68.6	28.6	2.9	-	-	17.1	82.9	-	-	5.7	94.3	-

Дуже високим рівень стурбованості глобальними екологічними проблемами виявився у чоловіків-юристів (68,6%) та психологів (60,4%).

Високий рівень стурбованості станом екології показує половина юристів з жіночої вибірки (52,2%), але, разом з тим, чверть від юристів тієї самої жіночої вибірки (23,9%) демонструють низький рівень стурбованості глобальними екологічними проблемами. Очевидно, що найпотужніше виражена тенденція занепокоєння глобальною екологічною кризою спостерігається серед юристів, особливо майбутніх чоловіків-юристів.

Якщо активних і дуже активних прихильників визнання глобальних екологічних проблем сучасності виявилось близько 90,0 % від усіх обстежених, то дуже активних, з дуже високим рівнем заперечення екологічних проблем немає зовсім. Певно, спостереження і безпосереднє відчуття цих проблем у повсякденні не дозволяє студентській молоді активно заперечувати їх. Вони тією або іншою мірою безумовно, є і, як з'ясувалося, зовсім ними нехтувати не можна. Проте, близько 80% від усіх обстежених майбутніх психологів і юристів хоча і не активно, без акцентів і наголосів, в'яло, імпліцитно все ж ігнорують екологічні проблеми довкілля. Зовсім невеликий відсоток (0.8-1.5%) схильні зовсім не помічати проблем екології (як не дивно, це в основному жінки-психологи). Є і високий рівень заперечення екологічних проблем, до того ж, він виявився досить представницьким і більш поширеним та зустрічається майже у кожного четвертого психолога і юриста жіночої статі (21,2% - 26,7%) при більш виражених акцентах у юристів.

Екологічні проблеми досить часто пов'язуються з економічними і матеріально-фінансовими питаннями. Усі добре розуміють, що матеріальні статки значною мірою залежать від сировинної бази виробництва, використання природних ресурсів та спонукають до забруднення довкілля, що породжує екологічні проблеми. З дослідження слідує (див. табл. 2), що там де дуже високий рівень матеріально-фінансових пріоритетів, там, відповідно і пропорційно, дуже низький рівень заперечення екологічних проблем. Така тенденція наявна виключно у психологів, особливо, психологів з жіночої вибірки (1,5%). Для юристів і, зокрема, чоловіків-психологів, це не притаманно.

Проте, помічена тенденція не є масовою і поширеною, це, скоріш, виняток, ніж правило. Більш потужною виявилася інша залежність: низький рівень матеріально-фінансових пріоритетів супроводиться низьким рівнем заперечення екологічних проблем (визнання цих проблем), що охоплює більшу частину обстежених майбутніх фахівців соціономічних професій (в середньому від 75 до 85 відсотків).

Розглянемо психологічні механізми, що лежать в основі екологічної спрямованості майбутніх психологів і юристів (табл. 3).

Таблиця 3

**Вираженість біоцентризму та інтернальності в екологічній свідомості майбутніх фахівців соціономічних професій (у стенах)**

Категорії обстежених		Біоцентризм						Екологічна інтернальність					
		усеред. абс. знач.		відсоток за рівнями				усеред. абс. знач.		відсоток за рівнями			
		Х	σ	Дуже високий	Високий	Низький	Дуже низький	Х	σ	Дуже високий	Високий	Низький	Дуже низький
<b>Загальна вибірка</b>		5.52	4.999	-	39.8	10.9	-	5.27	4.954	-	81.6	17.9	-
<b>Психологи</b>		6.07	4.556	-	37.3	8.5	-	5.95	4.759	-	83.9	15.3	-
<b>Юристи</b>		4.77	5.523	-	42.7	14.6	-	4.46	4.937	-	79.3	20.7	-
<b>чоловіки</b>	<b>психологи</b>	5.00	4.551	-	39.4	12.1	-	6.33	4.711	-	84.8	13.6	-
	<b>юристи</b>	2.65	5.900	-	23.9	52.2	-	3.15	5.190	-	30.4	69.6	-
<b>жінки</b>	<b>психологи</b>	7.30	4.290	-	35.8	3.8	-	5.58	4.857	-	83.0	17.0	-
	<b>юристи</b>	7.66	3.395	-	28.6	2.9	-	5.97	4.011	-	91.4	8.6	-

**Примітка.** Рівні вираженості ознаки поділені на 4: дуже високий – 10 - 7.5 стенів; високий – 7.5 - 5 стенів; низький – 5- 2.5 стени; дуже низький – 2.5 - 0 стенів.

Біоцентризм розглядається в екологічній психології як світоглядна позиція основними положеннями якої є: ствердження природи як вищої цінності, де ієрархічна картина світу будується за домінантою природи, а не верховенства людини в природі, природні об'єкти (рослинний і тваринний світ) сприймаються на рівні з людиною, етичним критерієм поведінки і діяльності людини в природі є повага до неї, турбота і збереження всього живого. Отже, біоцентричну позицію, як слідує з табл. 3, поділяють на усередне-

ному рівні (5,52 стени з 10-ти) досить велика кількість обстежених (39,8%) із загальної вибірки усіх обстежених майбутніх фахівців соціономічних професій. Більш вигідно в цьому виділяються психологи (6,07 стенив), ніж юристи (4,77 стенив).

Найбільш вираженим біоцентризмом спостерігається у жіночому середовищі як майбутніх юристів (7,66 стенив), так і психологів (7,30 стенив).

Екологічна інтернальність, як схильність і спроможність людини брати на себе відповідальність за стан довкілля, проявляти самостійність в екологічному мисленні і прийнятті рішень, активно підтримувати екологічні заходи і рухи, також проявляється приблизно на тому ж середньому рівні абсолютних значень (близько 5 стенив), але у досить значних обсягах (в межах 80-90%). Виключення складають психологи чоловічої статі, у яких абсолютні значення екологічної інтернальності сягають за 5 стенив (6,33 стени) та юристи чоловічої статі, які у 69,6 % показують усереднене абсолютне значення 3,15 стенив.

В основному, екологічна свідомість за критеріями біоцентризму та екологічної інтернальності позитивно вирізняється на користь юристів жіночої статі, та психологів чоловічої і жіночої статі, майже повною готовністю брати на себе відповідальність за стан довкілля з боку майбутніх психологів (і чоловічої, і жіночої статі) та слабкою спроможністю це робити в середовищі юристів чоловічої статі.

**Висновки і перспективи подальшого дослідження.** Отже, як з'ясувалось з матеріалів дослідження, майбутні юристи менше стурбовані глобальними екологічними проблемами (окрім юристів чоловічої статі), ніж психологи. Майбутні юристи не тільки менше стурбовані, ніж психологи, але вони у певних випадках в індивідуальних показниках заперечують екологічні проблеми. Проблеми є, на думку юристів, але вони їх не визнають на рівні глобальних, певно вони турбують майбутніх правників на регіональному рівні, в місцевих, локальних, а не в геолітарних масштабах. Юристи жіночої статі вказують на визнання екологічних проблем, тобто глобальні проблеми екології для них є досить відчутними.

Якщо спроектувати усе це у площину громадянської компетентності, то її ми отримуємо однобокою – навіть там, де є хороша обізнаність, ерудованість, осмисленість в екологічних питаннях, там немає відповідної підтримки – бракує навичок і вмінь втілювати це в практику, в реалії громадянського життя.

Перспективи вбачаються у розробці технологій, методів та способів залучення людини до вирішення екологічних проблем; формування екологічної свідомості через громадянську активність та позицію.



### Список використаних джерел

1. Кряж И. В. Психология смысловой регуляции экологически релевантного поведения : дис. д-ра психол. наук : 19.00.01 / Ирина Владимировна Кряж. – Харьков, 2013. – 462 с.
2. Леонтьев А. Н. Деятельность и личность / А. Н. Леонтьев // Хрестоматия по психологии личности : в 2 т. / ред.-сост. Д. М. Райгородский. – 2-е изд. доп. – Самара, 1999. – Т. 2. – С. 165–196.
3. Максименко С. Д. Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження / С. Д. Максименко. – Київ : НДУП, 1990. – 240 с.
4. Петровский А. В. Психология. Словарь. – 2-е изд., испр. и доп. / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – Москва : Политгиздат, 1990. – 494 с.
5. Петровский А. В. Развитие личности и проблема ведущей деятельности / А. В. Петровский // Вопр. психологии. – 1987. – № 1. – С. 15–26.
6. Скребець В. О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи : монографія / В. О. Скребець. – Київ : Слово, 2004. – 440 с.
7. Єрмаков Т. І. Індивідуальне розуміння концепту “Я” як ключова компетентність особистості в умовах сучасного інформаційного суспільства / Т. І. Єрмаков // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. ст. / АПН України, Ін-т соц. та політ. психології ; редкол.: С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський [та ін.]. – Київ, 2002. – Вип. 6 (9). – С. 200–207.

### Spysok vykorystanykh dzherel

1. Kriazh Y. V. Psykholohyia smyslovoi rehuliatyuy ekolohychesky relevantnoho povedenya : dys. d-ra psykhol. nauk : 19.00.01 / Yryna Vladymyrovna Kriazh. – Kharkov, 2013. – 462 s.
2. Leontev A. N. Deiatelnost y lychnost / A. N. Leontev // Khrestomatyia po psykholohyy lychnosty : v 2 t. / red.-sost. D. M. Raihorodskiy. – 2-e yzd. dop. – Samara, 1999. – T. 2. – S. 165–196.
3. Maksymenko S. D. Teoriia i praktyka psykholoho-pedahohichnoho doslidzhennia / S. D. Maksymenko. – Kyiv : NDUP, 1990. – 240 s.
4. Petrovskiy A. V. Psykholohyia. Slovar. – 2-e yzd., yspr. y dop. / A. V. Petrovskiy, M. H. Yaroshevskiy. – Moskva : Polytyzdat, 1990. – 494 s.
5. Petrovskiy A. V. Razvytye lychnosty y problema vedushchei deiatelnosty / A. V. Petrovskiy // Vopr. psykholohyy. – 1987. – № 1. – S. 15–26.
6. Skrebets V. O. Ekolohichna psykholohiia u viddalenykh naslidkakh ekotekhnogennoi katastrofy : monohrafiia / V. O. Skrebets. – Kyiv : Slovo, 2004. – 440 s.
7. Yermakov T. I. Indyvidualne rozuminnia kontseptu “Ja” yak kliuchova kompetentnist osobystosti v umova

**Борець Ю.В. Экологическая ценностно-смысловая ориентация гражданской компетентности будущих психологов и юристов**

В статье изучается отношение будущих психологов и юристов к проблемам современной экологии. Выяснено, что даже там, где есть хорошая осведомленность, эрудированность, осмысленность в экологических вопросах, нету соответствующей поддержки – не хватает навыков и умений воплощать это в практику, в реалии гражданской жизни, в сфере постановки и решения современных экологических проблем.

Проанализировано три критерии отношения специалистов социологических профессий к проблемам экологии: обеспокоенности глобальными экологическими проблемами, отрицание экологических проблем и, как альтернативу обеспокоенности, материально-финансовые приоритеты.

**Ключевые слова:** *экология, экологический кризис, экологическое сознание, биоцентризм, интернальность, релевантность, поведенческо-деятельностные диспозиции.*

**Borets Y.V. Environmental value-semantic orientation of the civil competence of future psychologists and lawyers**

The author examines the attitude of future psychologists and lawyers to the problems of modern ecology. Found that even where there is good awareness, erudition and sensibility in environmental issues, there is no relevant support lacks of skills and abilities to realize it in practice, in the realities of civil life, in the sphere of formulation and solution of modern environmental problems.

To examine the environmental attitudes towards global environmental change was used the questionnaire I. V. Kriazh. Analyzed three criteria for the respect of specialists socosani professions to environmental issues: global concern of environmental problems, denial of environmental problems and, as an alternative of concern, material and financial priorities.

Empirical evidence shows that future lawyers are less concerned about global environmental problems (except for male lawyers), than psychologists. Future lawyers not only less concerned than psychologists, but they are somewhere in the individual indicators deny environmental problems. The problem is, in the opinion of the lawyers, but they do not recognize on a global level, they are likely concerned about the future lawyers at the regional level, in local, state, and not in healthand scale. Female lawyers are indicative of the recognition of environmental problems, i.e. global environmental issues for them is very tangible.

**Key words:** *ecology, environmental crisis, ecological consciousness, biocentrism, internality, relevance, behavioral and activity of disposition.*